

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ*

Muhammet HEKİMOĞLU*

Özet: Bu yazıda edebiyat-siyaset ilişkisi bağlamında I. Abbasî asrında halifelerle şairler arasındaki ilişki ele alınmıştır. Cahiliye devrinde kanaat önderi olan ve bağımlılığından söz edilmeyen şairin, bu dönemde sarayla olan ilişkisindeki edilgenliği irdelenmiştir. Halifelerin şiir zevkleri ve özel yaşamlarının yanında siyasi kararlarda şairlerden nasıl yaralandıkları, ancak bu ilişkide şairin uğradığı mağduriyetlerin örnekleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abbasi, halife, şair, siyaset, eğlence, nedim.

THE RELATIONSHIP BETWEEN POETS AND CALIPHS IN
THE FIRST ABBASID PERIOD

Summary: In this study, the relationship between the caliphs and poets in the context of literature and politics has been handled. Furthermore, the passivity of the poet in his relation with the rulers in this period, who used to be an opinion leader during the preislamic (ignorance) period and his dependance could not be imagined at all, is presented. Not only the desire for the poetry of the caliphs and their use of the poets in their political decisions, some unjust treatments the poets faced have also been the concern of this article.

Keywords: Abbasid period, caliphs, poets, politics, entertainment, courtier.

* Bu makale, “*Abbasî Dönemi Arap Edebiyatında Zındıklık (h.133-442/m.750-1050)*” adlı doktora tezimin (Ankara Üniversitesi Sos. Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005) “Zındıklık Bağlamında Abbasî Yöneticileri” başlıklı bölümüne dayalı olarak hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi (e-mail: muhammethekimoglu@gmail.com)

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

Giriş:

Klasik Arap edebiyatı tarihinde yönetici sınıfla şair arasındaki ilişki, edebiyat-siyaset ilişkisi bağlamında incelendiğinde her iki sınıfın bir birinden bağımsız olmadığı görülür. Cahiliye devrinde, şiirin geçim kaynağı olmasına rağmen şairin yöneticiye doğrudan bağlılığından söz edilmese de yöneticinin onun destek ve yönlendirmesine ihtiyaç duyduğu tarihi bir gerçektir.

Toplumsal ve siyasal gelişime paralel olarak bu tek taraflı bağımlılık yüz yıllar boyu sürecektir karşılıklı bağımlılığa, hatta yönetici sınıfın lehine işleyen bir yapıya dönüşmüştür. Şair, uygulayacağı politikalar için siyasetçiye uygun bir sosyo-psikolojik altyapıyı hazırlarken, siyasetçiden alacağı hediye ve ücret sayesinde müreffeh bir hayat kuracaktır.

Kimi zaman siyasi badirelerin ortasında yer alan bu ikili, ekonomik ve sosyal gelişime paralel olarak eğlence meclislerinde buluşmuş ve yarenlik etmiştir. Tarih boyunca çok önemli bir yeri olan nedimlik bu meclislerde anlam kazanmış ve bu sayede tarihe geçen dostluklar kurulmuştur. Ancak bu ilişki her zaman istendiği gibi gitmemiş, bazen yöneticinin nedimini hediyeyle yoksun bırakmasının ötesinde, hapse attırmasıyla bazen de siyasi ortam gereği çeşitli ithamlarla onu öldürmesine kadar varmıştır.¹

Bu çalışmada, kuruluş aşamasından itibaren ilk yüz yılında Abbasi halifeleriyle şairler arasındaki ilişki incelenmiş ve bu ilişkinin seyrini gösteren tipik örneklerle yer verilmiştir. Halifelerin şairlerle olan ilişkileri yanında şiir zevklerine de yer verilirken, kimi şairlerin uğradıkları muğduriyete de yer verilmiştir. Şairlerin de katıldığı çeşitli şiir ve eğlence meclislerinde halifelerin hal ve hareketlerinden örnekler verilmiştir. Adları halife olsa da estetik, sanat ve insani zevkleri olan bu şahsiyetlerin duygularını ifade biçimlerine ve kısmen de olsa özel hayatlarından küçük kesitlere yer verilmiştir.

Bu kesitlerde en önemli kaynak hiç şüphesiz, *el-Egânî*'dir. Halifelerin gizemli özel yaşamlarının kodları, bu meclislerde nedimlik etmiş şairlerin yanı sıra bu meclislerde hizmet edenler ve şarkıcılara dayandırılan anlatılarda gizlidir.

I. Asır Abbasi Asrında Halife-Şair İlişkisi

Hayatını kurmaya çalıştığı yeni devleti şekillendirmek ve siyasi rakiplerini ortadan kaldırmakla geçiren ilk Abbasi halifesi es-Seffah (ö. 136/753), eğlence boyutuyla olmasa da siyasetle edebiyat arasındaki geleneksel çizgiye uygun yaşamıştır. Çevresindeki kimi

MUHAMMET HEKİMOĞLU

şairler onu daha çok Emevî hanedanı mensupları ve taraftarlarından intikam almaya teşvik ediyorlardı. Nitekim propagandacı şairlerden biri olan Sudeyf, Emevîler'e karşı zaten acımasız olan halifenin olası bir yumuşamasına fırsat vermemek ve af dileyenleri bağışlamaması için şöyle söylüyordu: “Onları nasıl affedersin? Geçmişte onlar sizden olanları öldürüp, namuslarınızı ayaklar altına almadılar mı? Zeyd nerede, oğlu Yahya nerede? Bu nasıl bir musibet ve kötü gelenektir? Harran'da canına kıyılan İmam, doğruluğun ve güvenin önderiydi. Ahmed'in ailesini yok ettiler, günahları bağışlayan Allah, Mervan'ın günahını affetmesin!”. Bir başka şair ise, “Onların af dilemeleri karşısında sakın yumuşamayın! Bu, sadece korkularından ve hırslarından- dır. Geçen bin yıl içinde size acıyı yudum yudum içirmediler mi? Saltanatları bitip, süreleri dolunca, kestikleri akrabalık bağlarını yeniden kurmaya çalışıyorlar. Artık çok geç! Kendi kaplarıyla içmeleri ve etkilerini biçmeleri gerekir...”²

Geleneğe uygun olarak şairleri hoş tutmaya özen gösteren halife, övgüleri karşılığında dönemin ünlü şairlerinden el-‘Ummânî ile es-Seyyid el-Himyerî'ye hediyeler vermiştir.³ Ancak her şeye rağmen Emevîler'den intikam alınması için teşvik eden ve onları hicvederken ağır ifadelerle hakaret eden kimi şairleri de azarladığı ve yanından kovduğu nakledilmiştir.⁴

ikinci halife el-Mansûr (ö. 158/ 774) kutsal sultan ve devlet anlayışının egemen olduğu mutlakiyetçi siyasal otoritenin yerleşmesinde çok önemli katkı sağlamış ve Ebû Müslim el-Horasanî (ö.) gibi önemli müttetiklerini dahi siyasi cinayetlerle ortadan kaldırarak Abbâsî hanedanının otoritesini yerleştirmiş ve kısmen bağımsızlığı ve güvenliği sağlamıştır.⁵ Zamanının çoğunu yeni devletin varlığını tehdit eden isyanlar ve muhtemel rakiplerini ortadan kaldırmaya harcadığından, kaynaklarda eğlence hayatından pek söz edilmez. et-Taberî'nin aktardığına göre, evinde sadece bir kez eğlence meclisi kurulmuştur. Şarap içmez, sofrasında da saray Baştabibi Nesturî Bahtîşû⁶ dışında kimseye şarap ikram edilmezdi. Hayatının her aşamasında tasarruf üzere yaşamış hediye konusunda aşırıya gitmemiş, çocuklarından aşırıya giden olursa onu da uyarmıştır.⁷

Şiire ve eğlenceye pek zaman ayıramamış olsa da⁸ aldığı şiir eğitimi sayesinde şiirden alınması gereken zevki ve teselli almıştır. Nitekim oğlu Cafer'in ölümü onu çok etkilemiş ve Ebu Zueyb el-Huzeli'nin kendi oğulları için söylediği “*Kaderin cilvesinden acı mı çekiyorsun? Zaten felek yas tutanı ayıplamaz...*” dizesiyle başlayan mersiyeyi okutarak teselli bulmaya çalışmıştır.⁹

Nadir de olsa sarayda şairleri toplar, övgü şiirlerini dinler, aralarındaki atışmaları izlerdi. Şairlerin söyledikleri övgüler, bazen top-

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

lantıda bulunan devrin ileri gelen din bilginleri tarafından hoş karşılanmasa da¹⁰ övgü şiirleri söyleyen İbn Meyade ve Hakemu'l-Vadî gibi şairleri ödüllendirmiştir.¹¹ Emevî halifelerinden Velîd b. Yezîd'i, "Dağ gibi dalgalarla gürül gürül akan sele yolunu değiş desen, hemen sakinleşir ve yolunu değiştirir. Ya da yer yüzünün diğer taraflarında senin açtığın yataklara akar" sözleriyle övdüğü için azarladığı Turayh'i, "Selma'yı unutamadım. Şimdi gecelerimiz hüznünlü, oysa onunla ne kadar da mutluyduk..." dizesiyle başlayan uzun kasidesinden dolayı da affetmiş ve ödüllendirmiştir.¹² Medine'deki bir şiir meclisinde ise İbn Herme'yi söylediği övgü şiiri karşılığında dört bin dirhemle bir başka kasidesi için de bin dirhemle ödüllendirdiği nakledilmiştir.¹³

Ağabeyi es-Seffâh'ın veliaht tayininde kuzeni yerine kendisini tercih etmesinde tevessül ettiği yola bu sefer kendisi başvurmuştur. Ağabeyi tarafından veliaht tayin edilen ve Abbasi hanedanının otoritesinin yerleşmesinde önemli katkısı bulunan yeğeni İsa b. Musa'yu azledip oğlu el-Mehdî'yi veliaht ilan etmek istemişti.¹⁴ Bu isteğine meşruluk kazandırmak için de şairlerden oğlu el-Mehdî'nin üstünlüklerini anlatan şiirler yazmalarını istemişti. Son derece tehlikeli bu işe talip olan Ebû Nuhayle, veliaht İsa b. Musa'nın da hazır bulunduğu bir mecliste onu yeren ve sonunda el-Mehdî'ye biat edilmesini sağlayan övgü dolu bir şiir söyler. Bu önemli hizmetinin karşılığında ise el-Mansûr tarafından iki bin dinarla, bir rivayete göre de on bin dirhemle ödüllendirilir. Ancak bir oldu bittiyle saltanatı elinden alınan İsa, ilk hedef olarak Ebû Nuhayle'yi seçer. el-Mansûr ise onu koruyacağı yerde dönemin en güvensiz bölgesi olan Horasan'a kaçmasını önermiş ve şairi kaderine terk etmiştir. O da bu siyasi entrikada yer almanın bedelini peşini bırakmayan İsa'nın adamları tarafından öldürülerek hayatıyla ödemiştir.¹⁵

Dönemin en can tehlikeli tanımlaması olan zındıklığı da çeşitli uygulamalarında gerekçe olarak kullanmıştır. Nitekim zındıklık suçlamasıyla öldürülen Hammâd Acrad'la dostluğu yüzünden bürokratlarından birinin ölüm emrini verirken aynı şairin eleştirisini, bir başkasını da görevden almada gerekçe olarak öne sürmüştür.¹⁶

Sosyal ve siyasal sükunetin giderek yaygınlaştığı bir ortamda halife olan el-Mehdî, (ö. 169/ 785), bu ortamın daha da yaygınlaşması ve kalıcı hale gelmesi için bir dizi politikalar izlemiştir. Bu çerçevede geçmişte sarayla ilişkileri bozulan dini gurupların gönlünü almaya çalışırken¹⁷ diğer yandan babasının hapse attığı pek çok kişiyi serbest bırakmıştır.¹⁸

Sosyal ve siyasal gelişime paralel kendini iyiden iyiye hissettiren ekonomik refahtan şairler de nasiplerini almıştır. Onları saraya davet eder, şiirlerini dinler ve aralarındaki tartışmalara eşlik ederdi. Hakemu'l-Vadi, İbnu'l-Mevla ve Beşşâr bin Burd gibi şairler de söyledikleri övgü şiirleri ve bazen de eğlendirici şiirleri sayesinde bol hediyeler alıyorlardı.¹⁹ Güzel sanatlara, özellikle de şiire karşı oldukça ilgili olan halife için şiir, anlatılmakta zorlanılan duyguların tercümanı ve teselli kaynağı olmuştur. Nitekim kızının ölümünün ardından girdiği matemde nedimi ve sırdaşı Ebu'l-Atâhiyye'nin şiirleriyle acısını dindirmeye çalışmıştır.²⁰ Aynı bir yere sahip olan Ebu'l-Atâhiyye ile ava gider, bazen ondan kendisini hicvetmesini bile isterdi.²¹ Övgü şiirlerinin karşılığını ise cömertçe verirdi. Ancak kendisine bu kadar yakın dost edindiği şairi hapse atabilmiştir.²²

Bununla da kalmayan halife, babasının tavrına benzer bir yaklaşım göstererek, çevresindeki bazı vaizler ve dini temsilcilerin Beşşâr konusunda yaptıkları baskılar sonucu şarap ve kadınlarla ilgili şiir söylemesini yasaklamakla kalmamış²³ neşe kaynağı olan bu şairi, veziri Yakub b. Dâvûd'un, gammazlaması ve zındık olduğunu iddiasıyla öldürtmüştür. Gerçek ortaya çıktığında yaptığına çok pişman olsa da işiştenden çoktan geçmiştir.²⁴ Vezirinin teşvikiyle nedimi ve sırdaşını öldürtürken, kendisini yalnızca sevk eden bu vezirine karşı her hangi bir olumsuz tavrı kaynaklarda yer almamaktadır.

Dindarlığı ve yakın çevresindeki din bilginlerine rağmen özel yaşamında şiire ve eğlence meclislerine önem verdiği nakledilmektedir. Sarayda düzenlenen meclislerde devrin önde gelen şarkıcılarını dinler ve musiki konusunda aralarındaki tartışmalara katılırdı. Bu eğilimi kızı Uleyye ve oğlu İbrahim'in devrin önemli şair, şarkıcı ve bestekarları olarak yetişmelerini sağlamıştır. Şarkıcı cariyeleri dinlemeyi, özellikle de aralarında gönül bağı bulunduğu rivayet edilen el-Cevher isimli cariyesini dinlemeyi çok severdi.²⁵

Önceleri geleneğe uygun olarak, şarkıcıların çoğunu olduğu gibi, bazı şairleri de perde gerisinden dinlerken sonraları bu geleneği terk ettiği anlatılmaktadır.²⁶ Şair ve şarkıcılara değer vermesi, civar ülkelerden gelen sanatçıların sarayda kalmalarını sağlaması sayesinde saray ve hilafet merkezi olan Bağdat, şair ve sanatçıların akın ettiği bir merkez haline gelmiştir.²⁷

Abbasî halifelerinin özel yaşamları ve özellikle de şarap ve eğlenceyle ilgileri araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Örneğin, ileride de değinileceği gibi, Harun er-Reşid hakkında "*içki içmez, israfa kaçmazdı*"²⁸ sözleri yüzünden İbn Haldun'u eleştiren Ahmed Emin'e göre İbn Haldun tarihi gerçekleri saptırmıştır. Ancak bazı batılı araştırmacılarca, dini topluluklarla saray arasında ahenkli

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

bir politika izleyen ve sözde kalmayıp güçlü ve istikrarlı bir İslam birliği ruhuna sahip olduğu vurgulanan²⁹ el-Mehdî konusunda benzer bir yanılgıdan kaçamamıştır. Arap dünyası tarih ve kültür araştırmacılarının önde gelenlerinden olan yazar, kimi kaynakların aksi rivayetlerine karşın, “*el-Mehdî'nin şarap içmediği ve eğlenceyi sevmediği konusunda Taberî ve el-Eġanî yazarları hem fikirdir.*” demektedir.³⁰ Oysa bir tanesi de *el-Eġanî*'de geçen şu iki olay yazarın bu kanaatinin aksini söylemektedir.

İshak el-Mevsilî, babası İbrahim'den naklen şöyle anlatır: Bir gün el-Mehdî şarap içiyordu. Yanındaki Sellâm el-Ebreş'e “*Bana Siyat (Kırbaç), İkab (Kartal) ve Hibal (İp)'i getir*” der. Orada bulunanlar korkuya kapılırlar. Halifenin hepsini ya da en azından bazılarını cezalandıracağını zannederler. Ancak gelenlerin şarkıcı Siyat ve sazcular İkab ve Hibal oldukları anlaşılınca rahatlarlar. el-Mehdî de onların bu haline çok güler.³¹

el-Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-zeheb*'de de yer verdiği diğer olay ise şöyledir: Bir sefer sırasında ordugah kurulur ve asker dinlenmeye çekilir. el-Mehdî yanına birkaç adamını alarak avlanmaya çıkar. Bir kulübeye rastlarlar. Oldukça acıkmışlardı. Kulübenin sahibi olan köylüye misafir ağırlayacak neyi olduğunu sorarlar. Onları içeri davet den köylü onlara ekmek ve süt ikram eder. Daha neyin var deyince de küçük bir tulumla şarap getirir. Bir kadeh kendi içer bir tane de el-Mehdî'ye verir. Ardından el-Mehdî ona kendisinin kim olduğunu bilip bilmediğini sorar. O da bilmediğini söyler. el-Mehdî kendisinin halifenin hizmetçilerinden olduğunu söyler. Köylü dua eder ve bir kadeh daha içip bir tane de ona verdiğinde, aynı soruyu tekrarlar. Köylü de “biraz önce söyledin ya!” der. O da hayır öyle değil, el-Mehdî'nin komutanlarından biriyim der. Köylü yine dua eder ve üçüncü kadehini doldurup içer, ona da bir tane verir. el-Mehdî yine aynı soruyu tekrarlayınca köylü aynı cevabı verir. Bu sefer de söylediği gibi olmadığını, kendisinin el-Mehdî olduğunu söyleyince köylü tulumun ağzını kapatır ve kaldırır. Tekrar şarap isteyince adam “*Yok arkadaş! Sana şarap yok. Bir kadeh içtin, el-Mehdî'nin hizmetçilerinden olduğunu söyledin. İkinci kadehi içtin el-Mehdî'nin komutanlarından olduğunu söyledin. Üçüncü kadehi içtin el-Mehdî'nin ta kendisi olduğunu söyledin. Valahi! Eğer dördüncüyü de içersen her halde Allah'ın elçisi olduğunu söyleyeceksin*” der. Bunun üzerine el-Mehdî kahkahalara boğulur. Etrafını atlıların sardığını gören köylü bunun bir şaka olmadığını anlar.³²

Babası gibi Ebu'l-Atâhiyye hayranı olan el-Hâdî de (ö.170/786), şairlere karşı oldukça cömertti. Ukkâşe, Ebû Sahr el-Huzelî ve Ebû Temmâm gibi zamanının ünlü şairlerini yazdıkları övgü şiirlerinden dolayı ödüllendirmiş,³³ Ebu'l-Atâhiyye'ye ise son derece ayrıcalıklı davranmıştır. Zira aralarındaki sevgi ve bağlılık el-Hâdî'nin ölümünden sonra Ebu'l-Atâhiyye'nin şiiri bırakma kararı almasına bile neden olacak derecede büyüktü.³⁴

Onun da sarayda düzenlediği eğlence meclislerinde devrin ünlü şarkıcılarından İbrahim el-Mevsilî, Siyat, Hakemu'l-Vâdî, İbnu'l-Câmî', ez-Zübeyr b. Dahmân'ı dinlediği şarkılardan kendinden geçecek kadar büyük bir zevk aldığı nakledilmiştir.³⁵

Abbasilerin tüm kurum ve kuruluşlarıyla yerleşmiş bir devlet olma niteliğine kavuşturan Harun er-Reşîd (ö. 193/ 808) dönemi, ekonomik refahın zirveye ulaştığı, huzur ve refahın egemen olduğu, şiir ve sanatın son derece değer gördüğü bir dönemdir.³⁶

O da sarayda düzenlediği şiir ve eğlence meclislerinde Ebû Nuvâs, Ebu'l-Atâhiyye, Müslim b. el-Velîd, Mervân b. Ebî Hafsa, Selm el-Hâsir, Muhammed b. Munâzir ve Mansûr en-Nemirî gibi devrin ünlü şairlerini dinler ve şiirlerinin karşılığında bol hediyeler dağıtırdı. Şairlerin onun devrinde yaşadıkları bolluğu hiçbir dönemde yaşamadıkları nakledilmektedir.³⁷ Cömertliği karşısında etkilenen kimi şairler taparcasına ona bağlanmış, bunu da şiirlerinde ifade etmişlerdir. Nitekim İbn Ebi'l-Bağl isimli şair şöyle demiştir: "*İnsanlar rablerinden başka bir tanrıya tapacak olsalardı, Allah'ın yanında sen mabud olurdun*".³⁸

O da halefleri gibi Ebu'l-Atâhiyye hayranıydı. Ancak el-Hâdî'nin ölümünden sonra aldığı şiir söylememe kararından vazgeçirmek için şairi hapse attırmış ve bunda da başarı olmuştur. Söylediği bir şiir dolayısıyla onu affetmiş, en yakın dostu ve nedimi yapmıştır. Hac seyahatleri dışında hiç yanından ayırmamıştır. Ancak şarabı, gazeli ve eğlence hayatını bırakıp dünya zevklerinden el etek çekmeye karar veren şairin bu davranışını kabullenememesi ve onu vazgeçirmek için yine hapse atması da oldukça manidardır.³⁹

Bazı yönleriyle tartışma konusu olan Harun er-Reşîd, İbn Haldun'a göre, zamanını alimler ve Allah dostlarıyla geçirir, namazlarına özen gösterir, bir yıl hacca gider bir yıl da cihat ederdi. Yayıgın olan saf şarap içmez, Bağdat alimlerinin fetvasına dayanarak, sarhoş etmediği iddia edilen hurma şarabı (nebizü't-temr) içerdi.⁴⁰ İbn Haldun'un onu son derece dindar bir kişilik olarak tanımlaması, yukarıda da değinildiği gibi, Ahmed Emîn'in eleştirisine konu olmuştur. Ona göre Harun er-Reşîd dönemi, zevk ve eğlencede aşırılığın yaşandığı bir dönemdir. Ekonomik refah bu aşırılığı doğuran başlıca etkidir.

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

Zerdüştlüğün şarap ve şarkıcılarla eğlenmeyi hoş görmesi nedeniyle, Farslarda yaygın olduğunu iddia ettiği alışkanlıkların Bermekîler yüzünden sarayda yaygınlaşması ise ikinci önemli etkindir. Ama en önemli etken Harun er-Reşîd'in kişiliğidir. Sert mizacının yanında şiir ve içli şarkılardan kolayca etkilenen duygusal bir yapıya sahip olduğundan bir vaazdan etkilenip gözleri yaşardığı gibi dinlediği bir şarkıyla da coşup kendinden geçerdi.⁴¹

Sarayda düzenlediği eğlence meclislerinde cariyeleriyle başta İbrahim el-Mevsîlî ve oğlu İshak olmak üzere devrin ünlü şarkıcılarını keyifle dinler içer ve onlara bol hediyeler dağıtırdı.⁴² Çok hoşlandığı şarkıları ise defalarca okuturdu. Son derece güzel şarkı söyleyen kölesi Muhârik'a özgürlüğünü ve ölene kadar bolluk içinde yaşayacağı bir hayat bağışlamıştır.⁴³

Çok hoşlandığı Yahya el-Bermekî'nin sarışın cariyesi Denanîr'in şarkılarını dinlemekten son derece keyif alırdı. Bermekîler'i ortadan kaldırdıktan sonra şarkı söylemeyi reddeden cariyeye zorla şarkı söyleyip hürriyetini bağışlamış olması da oldukça dikkat çekicidir.⁴⁴

Abbasi halifelerinden şarap ve eğlenceye düşkünlüğüyle meşhur olduğu rivayet edilen ve bu yüzden çokça eleştirilen el-Emîn (ö. 177/ 793), henüz velihtken şarap düşkünlüğü ve müstehcenliğiyle meşhur olan, bu yüzden de zındıklıkla itham edilen Ebû Nuvâs'la çok iyi dosttu. Birlikte şarap içip eğlendikleri rivayet edilmiştir. Bu dönemlerde yakın dostuna söylediği şiirlerin karşılığında bol hediyeler verirken tahta geçtikten sonra, yakın dostunu zındıklık suçlamasıyla hapse attırmış hatta ölüm emrini bile vermiştir.⁴⁵

Babası Harun er-Reşîd'in imparatorluğu kardeşi el-Me'mûn'la aralarında paylaştırması yüzünden, çıkan şiddetli saltanat kavgası sebebiyle, eğlenceye ve şaraba düşkünlüğü, eşcinselliğe varan cinsel sapkınlıklarının olduğu, kardeşi Me'mûn tarafından uydurulduğu ve yıpratma amacı taşıyan propagandalar ve dedikodular olduğu iddia edilse de, bu yönü pek çok tarih kaynağı tarafından inkar edilememektedir.

Nitekim tahta geçtikten sonra etrafına topladığı oğlanlara ve oğlancılara aşırı değer verdiği, gece gündüz yanından ayırmadığı, yemesinde ve içmesinde yaren yaptığı, özgür kadınları ve cariyeleri bir kenara bıraktığı anlatılmaktadır. Bu bağlamda bir şiirde şöyle deniyordu: "... *Hayatının yarısı onlara aittir. Diğer yarısında da kendini şaraba vermektedir. Onun yanında ay yüzü güzellerin asık suratla çatılmış kaşlardan başka nasibi yoktur. Başkan böyle hastalıklı olur-*

MUHAMMET HEKİMOĞLU

sa, biz nasıl ıslah oluruz? Tus'ta bulunan (Reşid) bu durumu bilse, bu ona çok ağır gelirdi".⁴⁶

Selefleri gibi sarayda sazlı sözlü eğlence meclisleri düzenlediği, başta İshak el-Mevsilî olmak üzere Yahya el-Mekkî gibi devrin ünlü şarkıcılarını dinlediği ve onlara bol hediyeler verdiği anlatılmaktadır.⁴⁷

Kendisini öven şairleri ödüllendirirken devlet malını bol keseden dağıttığı da anlatılan el-Emîn, Ebû Muhammed et-Teymî'nin "*Sen Allah'ın halifesisin, Haşimoğullarının en hayırlı anne ve babası için seçilmiş hayırlı bir evlatsın. Soyunu el-Mansûr'a bağlayan çok asil iki damardansın...*" sözlerinden dolayı veziri el-Fadl b. er-Rebi'a, et-Teymî'nin kaygını dirhemle doldurmasını emretmiş ancak vezir şairi yüz bin dirheme razı etmiştir.⁴⁸

O da babası gibi Ebu'l-Atâhiyye'ye özel ilgi göstermiştir. Şiirlerinden ve övgülerinden büyük zevk aldığı ve çokça hediye verdiği şair, adet olduğu üzere, tahta geçtiğinde şu sözlerle onu övmüştür: "*Ey veryüzünün en hayırlısı olan Nebi'nin amcaoğlu, sen halka bir rahmetsin. Ey doğru yolun önderi, güvenilir kişi, Haşimoğulları halifelüğünün özünden süzülen senin, her zaman iyilik emreden bir kalbin, hediyelerle dolu cömert bir elin var..*"⁴⁹

el-Emîn'in genç yaşta eline geçirdiği saltanatı zevk ve eğlence uğruna heba etmesi en yakınında bulunan devlet adamlarını bile rahatsız etmiş ve tarihe geçen yakınmalarda bulunmalarına neden olmuştu. Nitekim veziri el-Fadl b. er-Rebi'a, onun bu vurdumduymazlığını ve kardeşi el-Me'mûn'un onu alaşağı etmek için nasıl çalıştığını şöyle dile getirmiştir: "*el-Me'mûn kurt gibi dikkat kesilmişken o (el-Emîn) sansar gibi uyuyor. Tüm derdi karnı. Çobana tuzak kuruyor ama köpekler onu gözetliyor. Elindeki nimetin gidebileceğini düşünmüyor. Ne bir düşüncenin hayata geçirilmesini ne de onu aldatacak tuzakları düşünüyor. Kadahiyle oyalanıyor. Arzularının peşine takılıp gidiyor. Geçen her gün yok olmasını sağlıyor. Abdullah el-Me'mûn kollarını sıvadı. Hedefini şaşırmayan oklarını da ona doğrulttu, uzaktan, doğrudan öldürmeye atıyor. Akıbet kaçınılmaz ölümdür. Ölüm onu ata bindirecek, mızrak uçları ve keskin kılıç ağızları onu da belaya atacak".⁵⁰*

el-Emîn'in aksine tecrübeli, ileri görüşlü, ülkesinin ihtiyaçlarını gören, bilimi ve felsefeyi seven, bilim adamlarıyla tartışmaktan ve onların görüşlerini dinlemekten hoşlanan bir kişiliğe sahip olan el-Me'mûn (ö. 218/ 833)⁵¹, tabii bilimlere ve Yunan felsefesine karşı da büyük ilgi duyuyordu. Yunanca ve Süryanice'den tıp, astronomi, matematik ve tabiat felsefesine ait klasik eserlerin Arapça'ya çevirilerini hızlandırmış ve bu alanda araştırma kütüphanesi görevi görecektir olan Beytü'l-hikme'yi kurdurmuştur.⁵²

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

Bilime verdiği değerin yanında şairlere de ilgi duyar, gönüllerini hoş tutmaya özen gösterirdi. Devrin önemli siması Ebu'l-Atâhiyye'ye ise özel bir ilgi duyardı. Sıkıntılı olduğu zamanlarda onun öğüt verici şiirleriyle huzur bulurdu.⁵³ Onun da eğlenceyi sevdiği, şarap içtiği nakledilmiştir. Eğlence meclislerinin önde gelen sesleri ise İshak b. İbrahim el-Mevsilî ile amcası İbrahim b. Mehdî ve Aleveyh idi. el-Me'mûn'un etrafına dizilen cariyeler ud çalar, onlar da şarkı söylerdi. Ancak İshak'ın onun yanındaki üstünlüğü asla tartışılmazdı.⁵⁴ Hatta yeni bestelediği bir şarkıyı kendisine dinletmediği için ona sitem etmiş bunun üzerine kurulan mecliste yeni bestesini halifeye okumuştur.⁵⁵

el-Emîn'le el-Me'mûn arasında başlayan mücadele yüzünden merkezi otoritede meydana gelen zafiyeti fırsat bilen kesimlerin isyanlarının yoğun olduğu bir zamanda tahta geçen el-Mu'tasım (ö. 228/842), bir yandan bu isyanları bastırmakla meşgul olurken, diğer yandan saraydaki şiir meclisleri geleneğini sürdürmüş şairlerin gönlünü hoş tutmuştur.⁵⁶

Abbasi halifelerinin şiire ve müziğe karşı en ilgisi olan el-Vâsık (ö. 232/846), müstehcenliği ve çeşitli sebeplerle saraydan uzak tuttukları ancak babasının iltifatına mazhar olan el-Huseyn b. ed-Dahhâk'a özel ilgi duyardı. Taç giyme töreninde şiir okuyan şairler arasında onun şiirini çok beğenmiş ve onu otuz bin dinarla ödüllendirmiştir.⁵⁷

Şiire ilgisinin yanında bir bestekâr da olan el-Vâsık, nedimi Huseyn b. ed-Dahhâk'ın da içinde bulunduğu pek çok şaire ait⁵⁸ yüz'ün üzerinde şiiri bestelemiş, yaptığı bu besteleri de İshak el-Mevsilî'ye kontrol ettirmiştir.⁵⁹

Düzenlediği meclislerde şarkıcıların makamlar ve icraları konusundaki tartışmalarını izlemiş ve onlara katılmıştır.⁶⁰ Ayrı bir yere sahip olan İshak el-Mevsilî, el-Vâsık'a içki ve sohbetle eşlik ettiğinden, herkesin uduyla geldiği meclislere udsuz gelir, el-Vâsık istediğinde de kendisine bir ud verilir ve şarkısını söylerdi. Sadece Arapça şarkılar değil, Horasan'dan getirilen kölelerin söyledikleri Farsça şarkıları da zevkle dinlerdi.⁶¹

Salih b. Abdilvehab tarafından, İbrahim el-Mevsilî, oğlu İshak, Yahya el-Mekkî ve Zübeyr b. Dehmân gibi ünlü şarkıcılardan ders almış sarışın şarkıcı cariyeye Kalemü's-salihiyye'nin sesinden çok etkilenmiş, beste de yapan Kalem'i yüz bin dirhem karşılığında sahibinden satın almıştır.⁶²

MUHAMMET HEKİMOĞLU

Nedimi Huseyn b. Ed-Dahhâk'la tavla oynar, neşesini ve sıkıntısını onunla paylaşırdı. Söylediği şiirlerin karşılığında ise diğer şairlere verdiği hediyelerden çok daha fazlasını verirdi. aşık olduğu bir cariyenin genç yaşta ölümüne dayanamayıp yemeden içmeden kesilmiş, bir süre sonra ed-Dahhâk'ı çağırarak cariyeyi rüyasında gördüğünü, rüyanın daha uzamasını çok arzu ettiğini söylemiş ve bu haline uygun bir şiir söylemesini istemiştir. O da: “*Keşke zamanın gözleri bizi görmeseydi ve gecenin gözcüsü de uyup kalsaydı. Uykuda zaman durup olduğu gibi kalsa ve biz ebedi olsaydık...*” beyitleriyle başlayan kasidesini okumuş ve onu teselli etmiştir.⁶³

I. Abbasî asrının son halifesi sayılan el-Mütevekkil (ö. 247/861), devraldığı mirasa uygun bir yaşam sergilemiş, şairlere ve şarkıcılara karşı oldukça cömert olmuştu. Kendisini, “*Allah Necd'i bereketlendirsün ve Necd'e selam olsun! Necd'in çok uzakta olması ne de hoş!...*” beyitleriyle başlayan bir kasideyle öven Ebu's-Samt Mervan el-Asgar'ı yüz yirmi beş bin dirhem, elli elbise, üç at, katır ve eşekle ödüllendirmiştir.⁶⁴ O da el-Vâsık gibi Huseyn ed-Dahhâk'ı yakınında tutmuş, nedim yapmıştır.⁶⁵

Saltanatının ilk yıllarında Muharık ve İshak'ın ölümü onu çok üzmüştü. Bir cariyenin Muharık'a ait “*Çiğ tanesinden mi yoksa dolu tanesinden mi dizdin dişlerini? Güzelliğin damıtılmış bağ üzümü şarabından mı yoksa saf baldan mı? Ey ruhun cesetten ayrıldığı gibi beni bırakıp giden! Gönlün, kalbimin kırılmasına nasıl katlandığının şahididir.*” Sözleriyle başlayan şarkıyı söylediğini duyunca onu tüm cariyelere öğretmesini emretmiş sonra hepsini toplayarak sofrasını kurdurmuş, üç gün boyunca aynı şarkıyı söyletmiş ve içmiştir.⁶⁶ Abdullâh b. 'Abbâs er-Rebî'î ve cariyeye olan şarkıcılardan 'Arîb ve Fadl'ın şarkılarını dinlemiş, bir Nevruz günü de Fadl'ın elinden şarap içip şarkısından coşunca da onu iki yüz bin dinarla ödüllendirmiştir.⁶⁷

Sonuç:

Görüldüğü gibi, Cahiliye devrinde kanaat önderleri olan ve yönetici elite bağımlılığından söz edilmeyen şairin, bu dönemde tam bir bağımlılık örneği sergilemektedir. Daha iyi yaşama ve iktidar nimetlerinden yararlanma isteği şairin bağımlılığının en önemli etkeni olmuştur.

Oğlunun vâliyet tayininde baş rol oynayan Ebû Nuhaile'nin öldürülmesine seyirci kalan el-Mansur, çok sevilen ve baş tacı edilen Ebu'l-Atahiyye'nin nedimi olduğu halifeler tarafından hapse atılması, neşe kaynağı el-Beşşâr'ın öldürülmesi, şarap içmeyi bırakan şairin cezalandırılması ve diğer örnekler edebiyat-siyaset ilişkisinin karmaşıklığını bir kez daha gözler önüne sermektedir.

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

Sonuç olarak, şair sırdaşı ve nedimi olduğu, kimi zaman birlik içinde yaşarken, kimi zaman da cezasına muhatap olduğu hatta ölüm emriyle karşı karşıya kaldığı siyasetçi karşısında hep edilgen kalmıştır.

Siyasetçi-şair ilişkisinde yön belirleyici olan siyasetçi olmuş ve bu ilişkide vefadan söz edilmesi oldukça güçtür.

¹ Beşşâr bin Burd'un el-Mehdî tarafından zındıklık suçlamasıyla öldürülmesi bunun tipik bir örneğidir. Bkz. Muhammet Hekimoğlu, *Abbâsî Dönemi Arap Edebiyatında Zındıklık (h.133-442/m.750-1050)*, Ankara Üniversitesi Sos. Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 128. (Basılmamış Doktora Tezi)

² el-İsfahânî (Ebu'l-Ferec), *el-Eğânî*, (Yay. 'Ali Muhennâ-Semîr Câbir), (I-XXIV), Beyrût, 1986, IV, 344-345; eş-Şeybânî (Muhammed b. Muhammed), *el-Kâmil fi't-târih* (I-X), Beyrut 1415/1995, V, 77; el-Makdisî (Mutahhar b. Tahir), *el-Bed' ve't-târih*, Kahire, tsz., VI, 90; Emîn (Ahmed), *Duha'l-İslâm* (I-III), Beyrut, tsz., I, 108.

³ *el-Eğânî*, IV, I, 65; VII, 259 vd.

⁴ *el-Eğânî*, XXII, 25.

⁵ Hodgson (M.G.), *İslam'ın Serüveni* (I-II), İstanbul, 1995, I, 238.

⁶ et-Taberî (Ebû Ca'fer Muhammed), *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl âyi'l-kur'ân* (I-XXX), Beyrut, 1405, IV, 531; Fray (R.N.), *Tarih-i İran* (I-IV), (Çev.Hasan Enûşe, M.İntişarat-ı Emir Kebir), Tahran, 1372, I, 362; Hodgson, *a.g.e.*, I, 252-253.

⁷ *Duha'l-İslâm*, I, 108 vd.

⁸ Demirayak (Kenan), *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Erzurum, 1988, 48.

⁹ *el-Eğânî*, VI, 286 vd.

¹⁰ *el-Eğânî*, VII, 280.

¹¹ *el-Eğânî*, II, 219, 316; VI, 299.

¹² *el-Eğânî*, IV, 310, 317.

¹³ *el-Eğânî*, VI, 117 vd.

¹⁴ *T.Taberî*, IV, 374, 483 vd.; *el-Kâmil*, V, 100, 180 vd; Zorlu (Cem), *Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar*, Ankara Okulu, Ankara, 2001, 50,52.

¹⁵ *T.Taberî*, IV, 489; *el-Eğânî*, XX, 403 vd., 428 vd.

¹⁶ Bkz. Muhammet Hekimoğlu, *Abbâsî Dönemi Arap Edebiyatında Zındıklık (h.133-442/m.750-1050)*, Ankara Üniversitesi Sos. Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 128. (Basılmamış Doktora Tezi)

¹⁷ *Hodgson, a.g.e.*, I, 243, 245.

¹⁸ *el-Eğânî*, III, 173, 295; İbn Kâymâz ez-Zehebî, *el-İber fi haberi men ğaber*, (Yay. Salahuddin el-Muneccid, el-Kuveyt, 1948, I, 234; *Duha'l-İslâm*, I, 110.

¹⁹ *el-Eğânî*, III, 261 vd.

²⁰ *T.Taberî*, I, 493; *el-Kâmil*, V, 263; *el-Eğânî*, IV, 76.

²¹ *el-Eğânî*, IV, 52.

²² *el-Eğânî*, IV, 42, 44.

²³ *el-Eğânî*, III, 176 vd.

²⁴ *el-Eğânî*, III, 246 vd.

²⁵ *el-Eğânî*, III, 301 vd; IV, 354; V, 204; VI, 30; el-Câhız (Ebû 'Osman 'Amr b. Bahr), *el-Beyân ve't-tebyîn*, (Yay. Fevzi 'Atvî), (I-II), Beyrut, 1968, I, 555 vd.

²⁶ *Duha'l-İslâm*, I, 111.

- ²⁷ *el-Eğâni*, VI, 184.
- ²⁸ İbn Haldûn (Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî), *el-Mukaddime*, Beyrut, 1984, 14, 18.
- ²⁹ Hodgson, *a.g.e.*, I, 243.
- ³⁰ *Duha'l-İslâm*, I, 112-115.
- ³¹ *el-Eğâni*, VI, 162.
- ³² el-'Akrî (Abdulhay b. Ahmed), *Şezerâtu'z-zeheb* (I-IV), Beyrut, tsz., I, 268.
- ³³ *el-Eğâni*, III, 262; XXIV, 108; IV, 103
- ³⁴ *el-Eğâni*, IV, 58, 76, 98.
- ³⁵ *el-Eğâni*, V, 177, 199; vi, 166; XXIV, 108.
- ³⁶ Hodgson, *a.g.e.*, I, 246-247.
- ³⁷ 'Abdullah b. Muhammed b. 'Ubeyd, *Kura'd-dayf* (I-III), Yay. Abdullah b. Hamd el-Mansûr, er-Riyâd, 1997, III, 225-226; *el-Eğâni*, IV, 46; XIII, 162; XVIII; 190.
- ³⁸ İbn 'Ubeyd ('Abdullah b. Muhammed), *Kura'd-dayf*, (Yay. Abdullah b. Hamd el-Mansûr), er-Riyâd, 1997, III, 364.
- ³⁹ *el-Eğâni*, IV, 67.
- ⁴⁰ İbn Haldûn, *a.g.e.*, 14, 18.
- ⁴¹ *Duha'l-İslâm*, I, 115-116.
- ⁴² *el-Eğâni*, III, 265; V, 181, 221, 268.
- ⁴³ *el-Eğâni*, III, 69 vd.
- ⁴⁴ *el-Eğâni*, XVIII, 73 vd.
- ⁴⁵ *el-Eğâni*, XXV, 73-74; 104-105. (Ahbaru Ebî Nuvas)
- ⁴⁶ *T.Taberî*, V, 110 vd.; *el-Kâmil*, V, 410 vd.; *Duha'l-İslâm*, III, 120-121.
- ⁴⁷ *el-Eğâni*, V, 378; VI, 194; XX, 336 vd.
- ⁴⁸ *el-Eğâni*, XX, 69.
- ⁴⁹ *el-Eğâni*, XX, 316.
- ⁵⁰ *T.Taberî*, V, 58; *el-Kâmil*, V, 380; *Duha'l-İslâm*, III, 121.
- ⁵¹ *Duha'l-İslâm*, III, 212.
- ⁵² Hodgson, *a.g.e.*, I, 252.
- ⁵³ *T.Taberî*, V, 201; *el-Eğâni*, IV, 56.
- ⁵⁴ *el-Eğâni*, V, 295 vd; el-Makarrî et-Tilimsânî (Ahmed b. Muhammed), *Nefhu't-tîb min ğusni'l-endlusi'r-ratîb* (I-VIII), Yay. İhsan Abbâs, Beyrut, 1968, IV, 271; Behcet (Mucahid Mustafa), et-Teyyâru'l-islâmî fi'ş-şi'ri'l-'abbâsiyyi'l-evvel, Bağdat, 1402/1982, 72.
- ⁵⁵ *el-Eğâni*, V, 359.
- ⁵⁶ *el-Eğâni*, V, 294, 339, 355, 411; XV, 361.
- ⁵⁷ *el-Eğâni*, VII, 214.
- ⁵⁸ *el-Eğâni*, VII, 220.
- ⁵⁹ *el-Eğâni*, V, 371.
- ⁶⁰ *el-Eğâni*, V, 291 vd.
- ⁶¹ *el-Eğâni*, V, 297; V, 304 vd.
- ⁶² *el-Eğâni*, III, 373.
- ⁶³ *el-Eğâni*, VII, 180.
- ⁶⁴ *el-Eğâni*, XII, 99.
- ⁶⁵ *el-Eğâni*, VII, 190.
- ⁶⁶ *el-Eğâni*, XVIII, 360.
- ⁶⁷ *el-Eğâni*, XIX, 253 vd., 326 vd.